

UOT 372.881.111.1

Nigar Azad qızı Qasımova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/0000-0002-2458-2469>

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).193-197](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).193-197)

İNGİLİS DİLİNDƏ SEMANTİK DƏYİŞMƏLƏRİN TİPOLOGİYASI

Нигяр Азад гызы Гасымова

преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ТИПОЛОГИЯ СЕМАНТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Nigar Azad Gasimova

the teacher at Azerbaijan State Pedagogical University

TYPOLOGY OF SEMANTIC CHANGES IN ENGLISH

Xülasə. Məqalədə ingilis dilində sözlərin mənalının dəyişməsi prosesindən və onun növlərindən danışılır. Sözlərin mənalının dəyişməsi prosesi semantik dəyişmə adlanır. Sözlərin müasir mənası onların ilkin mənalından fərqlənir. Dilin dəyişməsi dilçilərin əsas tədqiqat sahələrindən biridir və semantik dəyişmə dilin dəyişməsi prosesinin bir hissəsidir. Semantik dəyişmə bütün dillər üçün xarakterikdir. Semantik dəyişmənin tipologiyaları amerikalı dilçi Leonard Blumfeld tərəfindən hazırlanmışdır. Bu məqalədə böyük dilçi alimin hazırladığı semantik dəyişmələrin təsnifatı hərtərəfli şəkildə araşdırılmış və semantik dəyişmələrin növləri, tipləri təhlil edilmişdir. Semantik dəyişmələrin bu təsnifatı təkcə ingilis dili üçün deyil, digər dillər üçün də uyğundur. Bu təsnifatı dərinlən araşdırmaqla biz müxtəlif dillərdə semantik dəyişmələrin təhlili və müqayisəsini apara bilərik.

Açar sözlər: *semantik dəyişmə, semantik dəyişmələrin tipologiyası, mənanın daralması, mənanın genişlənməsi, metaforizasiya, metanomizasiya, hiperbola, litota, neqativizasiya, pozitivizasiya*

Резюме. В статье повествуется о процессе изменения значений слов в английском языке и его видах. Процесс изменения значений слов называется семантическим изменением. Современное значение слов отличается от их первоначального значения. Изменение языка - одна из основных областей изучения лингвистов, а семантическое изменение является частью процесса изменения языка. Семантическое изменение характерно для всех языков. Типология семантических изменений было разработано американским лингвистом Леонардом Блумфилдом. В данной статье подробно рассмотрена классификация семантических изменений, разработанная великим лингвистом, и проанализированы типы, виды семантических изменений. Эта классификация семантических изменений подходит не только для английского языка, но и для других языков. Глубоко изучив эту классификацию, мы можем провести анализ и сравнение семантических изменений в разных языках.

Ключевые слова: *семантическое изменение, типология семантических изменений, сужение смысла, расширение смысла, метафоризация, метаномизация, гипербола, литота, негатовизация, позитивизация*

Summary. The article talks about the process of changing the meanings of words in English and its types. The process of changing the meanings of words is called semantic change. The modern meaning of words differs from their original meaning. Language change is one of the main areas of study by linguists, and semantic change is part of the process of language change. Semantic change is characteristic for all languages, the typology of semantic changes in all languages was developed by the American linguist Leonard Blumfield. This article comprehensively examines the classification of semantic changes developed by the great linguist and analyzes the types, kinds of semantic changes. This classification of semantic

changes is suitable not only for English, but also for other languages. By examining this classification in depth, we can carry out an analysis and comparison of semantic changes in different languages.

Keywords: *semantic change, typology of semantic changes, narrowing of meaning, expansion of meaning, metaphorization, metonymization, hyperbole, litota, negativization, positivization*

Dil vahidlərinin və ya sözlərin mənalının dəyişməsi prosesi semantik dəyişmə adlanır və bu sözlərin istifadəsinin inkişafı kontekstində dilin dəyişməsinin müəyyən formasıdır. Adətən sözlərin müasir mənası onların ilkin mənalarından fərqlənir. Söz bir neçə mənanı ifadə edə bilər, lakin zaman keçdikcə sözün bəzi mənalrı istifadədən çıxarılır. Dilin dəyişməsi dilçilərin əsas tədqiqat sahələrindən biri olub və sözün mənasının dəyişməsi dilin dəyişməsi prosesinin bir hissəsidir. Sözün mənasının dəyişməsi məsələsinin öyrənilməsinə qədim dövrlərdə başlanılmışdır. İlk müasir böyük tədqiqatlar XIX əsrdə aparılmışdır. Bu tədqiqatlar görkəmli alimlər K. Reyziq, A. Darmsteter, M. Breal, Q. Pual, Q. Ştern, L. Blumfild, C. Ulman tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu sahə üzrə araşdırmalar hələ də davam edir. Semantik dəyişmə bütün dillər üçün xarakteridir, bütün dillərdə semantik dəyişmənin tipologiyası amerikalı dilçi, professor, struktur dilçiliyinin deskriptiv istiqamətinin əsasını qoyan alimlərdən biri Leonard Blumfild (1887-

1949) tərəfindən hazırlanmışdır. Bu alimin elmi tədqiqatlarında semantik dəyişmələrin təsnifatı verilmiş və semantik dəyişmələrin tipləri, növləri, hərtərəfli şəkildə təsvir olunmuşdur. Semantik dəyişmələrin bu təsnifatı təkcə ingilis dili üçün deyil, digər dillər üçün də uyğundur. Nəticədə bu təsnifat müxtəlif dillərdə semantik dəyişmələrin təhlili və müqayisəsini aparmağa imkan verir.

Aşağıda L. Blumfildin “Dil” (“Language”) kitabında [1, s.425-443] qeyd olunmuş semantik dəyişmələrin tipologiyası ilə bağlı cədvəl göstərilmişdir. Bu cədvələ diqqətlə baxdıqda görürük ki, L. Blumfild semantik dəyişmənin -mənanın daralması, mənanın genişlənməsi, metaforizasiya, metonimizasiya, hiperbola, litota, neqativizasiya, pozitivizasiya kimi növlərini, tiplərini müəyyənləşdirmişdir. Semantik dəyişmələrin bu növlərinin mahiyyətini müəyyənləşdirərək, nümunələr üzərində bu tipləri izah edək və sözlərin köhnə mənalrı ilə yeni mənalrı müqayisə edək:

Semantik dəyişmənin növünün təyin olunması	Semantik dəyişmənin növü	Söz	Köhnə mənası	Yeni mənası
Sözün ilkin mənasının daralması və ya məhdudlaşdırılması, bu zaman mənanın konkretləşməsi baş verir.	Mənanın daralması	Deer (maral)	İstənilən heyvan	Ot və yarpaqla qidalanan dörd ayaqlı, buynuzları olan heyvan
Sözün mənası genişlənilir, bu zaman mənanın ümumiləşməsi baş verir	Mənanın genişlənməsi	To arrive (çatmaq)	Sahilə gəlmək, sahilə çatmaq	Bir yerə çatmaq.
Metafora əsasında sözün mənasının dəyişməsi	Metaforizasiya	Fox (tülkü)	it ailəsinə aid olan vəhşi məməli heyvan	Bic, hiyləgər, ağıllı adam
Məkan və zaman yaxınlığına əsasən sözün mənasının dəyişməsi, ilkin mənaya oxşar və ya yaxın mənanın yaranması	Metonimizasiya	Cash (nəğd pul)	Pulun saxlandığı kassa	Qəpik və kağız pullar
Sözün mənasının zəif mənadan daha güclü mənaya dəyişməsi	hiperbola	To kill (öldürmək)	Vurmaq, döymək, işgəncə vermək	Həyatına son qoymaq öldürmək

Sözün mənasının kiçilməyə, zəifləməyə, yumşalmağa doğru dəyişməsi	Litota	To astound (təccübləndirmək, heyrətləndirmək)	“strike with thunder” şimşək vurmaq	“shocked”, “astonish”, “amaze” kimisə çox təccübləndirmək, şok etmək, heyrətləndirmək
Sözün mənasının neqativləşməsi, mənfi tərəfə dəyişməsi	Neqativizasiya degradation of meaning	silly (ağılsız, axmaq)	Happy, blessed blissful (xoşbəxt, uğurlu, sevincli, şən)	Foolish, stupid, showing little thought or judgement (axmaq, ağılsız, səfeh, düşüncəsiz və ya mühakiməsi dar)
Sözün mənasının pozitivləşməsi, müsbət tərəfə dəyişməsi	Pozitivizasiya (elevation of meaning, amelioration)	Nice (gözəl, xoş)	İgnorant (cahil, nadan), careless (diqqətsiz, ehtiyatsız, clumsy-bacarıqsız yöndəmsiz)	Pleasant, enjoyable, satisfactory (gözəl, xoş, xoşagələn)

Cədvəldə verilən sözlərin mənaları bu formada dəyişmişdir:

- Deer – wild animal beast (original meaning) → a large wild animal that is sometimes hunted for food and that has antlers (long horns) if it is male (modern meaning). Maral – vəhşi heyvan (ilkin məna) → iri, vəhşi, heyvandır, bəzən qida üçün ovlanır, erkəyinin uzun buynuzları var (yeni məna).

Qədim ingilis dilində “deer” sözü istənilən heyvanı bildirmək üçün istifadə olunurdu. İndi isə bu söz konkret bir növ heyvanı (maralı) bildirmək üçün işlədilir.

- To arrive – to come to ashore (original meaning) → to come to a place (modern meaning) çatmaq – sahilə gəlmək (ilkin məna) → bir yerə gəlmək (yeni məna).

Müasir ingilis dilində “arrive” sözünün mənası “bir yerə gəlmək, çatmaqdır, lakin bu sözün ilkin mənası “sahilə gəlmək” olmuşdur. Yeni məna ilkin məna ilə müqayisədə daha genişdir.

- Fox – a wild mammal belonging to the dog family that has a pointed face and ears, a wide tail covered in fur, and often reddish – brown fur (original meaning) → someone who is crafty, sly, clever and good at deceiving people (new meaning). Tülkü – it ailəsinə aid olan vəhşi məməlidir, sivri üzü və qulaqları, tüklü böyük quyruğu, qırmızı-qəhvəyi xəzi var

(ilkin məna) → bic, hiyləgər, ağıllı, insanları aldatmaqda usta olan adam (yeni məna).

Bəzən insan və heyvanlar arasında müəyyən əlamətlərin oxşarlığına görə heyvan adları insanları bildirmək üçün istifadə olunur. Məsələn, vəhşi, aqressiv və ya cəsarətli, ürəkli adam pələng (tiger); hiyləgər, bic ağıllı adam tülkü (fox); hər istədiyini edən, çirkli, pasaqılı adam donuz (hog); yalançı, alçaq, qorxaq, səmimiyyətsiz, gizli işlər görən adam siçovul (rat); satqın, xəyanətkar insan – ilan (snake) adlandırılır. Mız-mız, hər şeydən narazı qadın – toyuq (a hen); ağılsız qadın – qaz (a goose); kinli bədxah qadın – pişik (a cat) adı ilə çağırılır.

- Cash – a strong box or cupboard with special locks where valuable things, especially money or jewels are kept (original meaning) → money in the form of notes and coins, rather than cheques or credit cards (modern meaning)

- Nağd pul – qiymətli zinət əşyaları və ya pul saxlanılan, xüsusi qıfılı olan qutu və ya şkaflar (ilkin məna) → çek və ya kredit kartı deyil, qəpik və kağız pullar (yeni məna).

“Cash” sözü ingilis dilinə fransız dilindən keçmişdir. Sözün ilkin mənası pulun saxlandığı “kassa” olmuşdur. Daha sonra metonimiya əsasında qutunu bildirən “cash” sözü, içindəkini – yəni “pulu” bildirmək üçün istifadə olunmağa başladı. “Safe” sözü ingilis dilində “kassa” mənasında işlədilməyə başlandıqda, “cash” sözünün ilkin mənası dildə istifadədən çıxdı.

• To kill – to hit, to strike, to torture (original meaning) → to deprive of life, put to death, cause the death of a person, animal, or other living thing (modern meaning).

• Öldürmək → vurmaq, döymək, əzab vermək (ilkin məna) → həyatdan məhrum etmək, öldürmək, insanın, heyvanın, başqa canlının ölümünə səbəb olmaq (yeni məna).

Hiperbola zamanı sözün mənası zəif mənadan daha güclü mənaya dəyişir. Məsələn, “to kill” sözünün ilkin mənası vurmaq, döymək, işgəncə, əzab vermək olsa da, bu söz hal-hazırda kiminsə həyatına son qoymaq, öldürmək mənalarında işlədilir.

• Astound – strike with thunder (original meaning) → to surprise or shock someone very much (modern meaning)

• Təəccübləndirmək – şimşək, ildırım vurmaq (ilkin məna) → kimisə çox təəccübləndirmək, heyrətləndirmək (yeni məna)

Litota (Meyosis) hiperbolanın tam olaraq əksidir, bu zaman sözün mənası güclü mənadan zəif mənaya dəyişir. Məsələn, “astound” sözünün ilkin mənası “şimşək, ildırım vurmaq” olsa da, indi “təəccübləndirmək, şok etmək, heyrətləndirmək” mənalarında istifadə olunur.

• “Silly” – happy, blessed, blissful (original meaning) → foolish, stupid, showing little thought or judgement (modern meaning),

• Xoşbəxt, uğurlu, sevincli, şən (ilkin məna) → ağılsız, axmaq, səfeh, düşüncəsiz və ya mühakiməsi zəif (yeni məna).

Neqativizasiya (Degradation, degeneration, pejoration) zamanı sözün mənası mənfi istiqamətdə dəyişir, pisləşir, alçalır. Məsələn, “silly” sözü əvvəllər “xoşbəxt, sevincli, şən” insanı bildirmək üçün istifadə olunsa da, indi “axmaq, ağılsız, səfeh” adamı bildirmək üçün işlədilir.

• Nice – ignorant, unaware, careless, clumsy (original, meaning) → giving pleasure or satisfaction, pleasant or attractive (modern meaning)

• gözəl, xoş → cahil, nadan, diqqətsiz, ehtiyatsız, xəbərsiz, bacarıqsız (ilkin məna) →

məmnunluq, xoş hiss verən, xoşagələn və ya gözəl, qəşəng (yeni məna).

Pozitivizasiya (elevation of meaning, amelioration) zamanı sözün mənası ilkin mənadan daha müsbət mənaya dəyişir. Bu prosesə nümunə kimi “nice” sözünü misal göstərə bilərik. Bu sözün ilkin mənası “diqqətsiz, bacarıqsız, cahil, nadan” olsa da, hal-hazırda “xoş, xoşagələn, gözəl, qəşəng” mənalarını ifadə edir.

Bundan əlavə, 1999-cu ildə leksik semantika sahəsində koqnitiv və diaxronik tədqiqatlar aparən alman dilçi-alim A. Blank da semantik dəyişmələrin tipologiyasını hazırlamışdır. A. Blankın hazırladığı semantik dəyişmələrin tipologiyası ilə L. Blumfildin tipologiyasının ümumi cəhətləri var. Belə ki, A. Blankın semantik dəyişmələrinin tipologiyasında L. Blumfildin tipologiyası ilə eyni tiplər mövcuddur. Bunlar: metaforizasiya, metonimizasiya, mənanın daralması, mənanın genişlənməsidir. Lakin bununla yanaşı - yerdəyişmə, antifrazis, enantiosemiya, avtokon-versiya, ellipsis, xalq etimologiyası kimi yeni tiplər də daxil edilmişdir.

Problemin elmi yeniliyi ingilis dilində söz nümunələri əsasında semantik dəyişmənin növləri, tipləri aydınlaşdırılmış və hər bir növün, tipin əsas xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Müxtəlif sözlərin semantik dəyişməsi prosesinin təhlili aparılmış və onların ilkin və müasir, yeni mənaları müqayisə edilmişdir.

Problemin nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Bu tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ingilis dilində semantik dəyişmənin növlərinin, tiplərinin araşdırılması onun müasir istifadəsinin xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan verir. Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti bu araşdırma materialının leksikologiya fənninin tədrisi zamanı və praktik ingilis dili dərslərində istifadə olunmasının səmərəli nəticələr verə biləcəyindədir. Həmçinin bu tədqiqat materiallarına müasir ingilis dilində semantik dəyişmələrlə bağlı aparılacaq araşdırmalarda istinad edilə bilər. Eyni zamanda ingilis dilində semantik və leksik dil potensialının daha dərinədən, hərtərəfli şəkildə tədqiq olunması üçün istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat:

1. Bloomfield, Leonard. Language. / Leonard, Bloomfield – New York: Allen and Unwin, –1933. –c. 425-443.
2. Ullman, Stephen. Principles of Semantics/Stephen, Ullmann – Oxford: Basil Blackwell, 1957. – 352 s. Semantics: An introduction to the science of meaning – Oxford: Basil Blackwell, 1962. -278 s.

3. Arnold I. V. Lexicology of modern English. M. – 2012.
4. Online Etymology dictionary/Douglas Harper. Onlayn Lüğət (Elektron resurs). [http: global – teacher.net/mediacenter/english – history/oooo100](http://global-teacher.net/mediacenter/english-history/oooo100).
5. The Oxford Dictionary of the English Etymology/Ed.by C.T. Onions. –Oxford: Clarendon Press, –1966. –1025 s.
 6. The Concise Oxford Dictionary /Ed.by C. Soanes, A. Steffenson. –N.Y.: Oxford University Press, –2012, –1708 s.

E-mail:qasimovaniqar90@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 23.04.2024